

Верховний
Суд

«Баланс прав та інтересів у цивільних провадженнях за участі ветеранів та членів їх сімей»

Євген СИНЕЛЬНИКОВ

суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду

Територіальна підсудність

Ветерани та члени їх сімей часто зіштовхуються з ситуаціями:

- зникнення військового на окупованих територіях;
- необхідністю юридично підтвердити факт зникнення або смерті;
- оформлення соціальних гарантій, пенсій, спадщини.

Суть проблеми територіальної підсудності

Класичний принцип цивільного процесу:

- справа розглядається за місцем проживання відповідача або місцем події.

Але в умовах війни:

- суди на окупованих територіях не функціонують;
- доступ до доказів обмежений;
- державні реєстри можуть бути недоступні або неповні.

Це створює **ризик правового вакууму**, що безпосередньо підриває довіру до суду.

Як держава адаптувала судову систему:

Зміна територіальної підсудності

Справи передаються до інших судів (визначених розпорядженнями судової влади).

Альтернативна підсудність

Особа може звернутися:

- за місцем свого проживання,
- або до будь-якого суду, визначеного для розгляду цих справ.

Спрощення доказування

Суди враховують:

- свідчення;
- непрямі докази;
- дані з реєстрів зниклих.

Ключовий нормативний контекст

- Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин»;
- норми ЦПК щодо встановлення фактів, що мають юридичне значення;
- розпорядження про зміну підсудності судів у зв'язку з воєнним станом.

З метою формування єдиної правозастосовчої практики Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду звернувся до апеляційних судів з пропозицією провести узагальнення судової практики щодо вирішення цивільних спорів, пов'язаних із реалізацією прав та гарантій військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей.

У таких категоріях справ:

- витребування земельної ділянки;
- застосування судами гарантій, передбачених частиною п'ятнадцятою статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»;
- застосування трудових гарантій для військовослужбовців;
- реалізації права на житло відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»;
- стягнення на підставі статті 1212 ЦК України грошового забезпечення, виплаченого членам сім'ї військовослужбовця під час перебування такого військовослужбовця у полоні або за інших подібних обставин;
- практики розгляду судами певних категорій справ окремого провадження щодо заяв про встановлення фактів, що мають юридичне значення, пов'язаних із реалізацією прав та гарантій військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей;
- зупинення провадження у справі на підставі пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України;
- застосування судами норм законодавства про сплату судового збору, у тому числі щодо звільнення від його сплати або відстрочення / розстрочення у справах, пов'язаних із захистом прав військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей, коли зазначена особа є позивачем або відповідачем у справі;
- інших проблемних питань, що виникають у судовій практиці під час розгляду цивільних справ, пов'язаних із реалізацією прав та гарантій військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей.

Висновки з узагальнень Одеського та Рівненського апеляційних судів

На основі проведених аналізів судової практики Одеського апеляційного суду та місцевих судів Одеської області також Рівненського апеляційного та місцевих судів Рівненської області за період з 01.01.2025 р. по 01.04.2026 р., щодо вирішення цивільних спорів, пов'язаних з реалізацією прав та гарантій військовослужбовців, ветеранів війни та членів їх сімей вбачається, що спори стосуються окремого провадження.

У справах за кредитними зобов'язаннями суди переважно дотримуються норм ч. 15 ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Щодо забезпечення трудових гарантій військовослужбовців то переважна більшість спорів пов'язані зі скасуванням обов'язкової виплати середнього заробітку мобілізованим з 19.07.2022. Зокрема це стосується особливого статусу педагогів. З урахуванням положень Закону України «Про освіту» (діяв до 24.12.2023) судами захищається право педагогічних працівників на збереження середнього заробітку навіть після вказаної дати, оскільки спеціальний Закон має пріоритет над загальними змінами до КЗпП. Суди загалом підтримують право працівників на виплати, що були нараховані або мали нараховуватися до моменту законодавчих змін. Також суди активно застосовують п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України для зупинення справ, де стороною є військовослужбовець. Апеляційний суд наголошує на важливості особистої думки військовослужбовця.

Наразі відсутня єдина практика щодо звільнення військовослужбовців від судового збору у всіх категоріях справ. Більшість судів схильються до того, що пільга (згідно з п. 12 ст. 5 Закону «Про судовий збір») діє лише тоді, коли позов безпосередньо пов'язаний із захистом прав, що впливають з проходження служби чи виконання військового обов'язку.

Судовий збір

У Верховній Раді України зареєстровано проєкт № 13005 Про внесення зміни до статті 5 Закону України «Про судовий збір», який передбачає внесення змін до статті 5 Закону України «Про судовий збір». Основна мета – розширення кола осіб, звільнених від сплати судового збору під час розгляду справ у всіх судових інстанціях.

Суть запропонованих змін

Чинна редакція передбачає пільги для учасників бойових дій, постраждалих учасників Революція Гідності та осіб зі званням Героя України – у справах, пов'язаних із порушенням їхніх прав.

Законопроект пропонує:

- включити до переліку пільговиків членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни;
- додати членів сімей загиблих Захисників і Захисниць України;
- поширити пільги на членів сімей осіб, яким посмертно присвоєно звання Герой України (зокрема за події Революції Гідності);
- деталізувати перелік нагороджених осіб, включаючи нагороджених орденами та відзнаками державного рівня;
- уточнити, що пільга застосовується у справах щодо порушення прав, пільг і гарантій, передбачених законодавством про статус ветеранів.

Юридичний аналіз

Зміни мають соціально орієнтований характер і спрямовані на посилення доступу до правосуддя для найбільш вразливих категорій громадян. Розширення кола осіб є логічним продовженням державної політики підтримки сімей загиблих військовослужбовців та героїв.

Судовий збір

Проект №13005 спрямований на гуманізацію законодавства у сфері судового збору та посилення гарантій доступу до правосуддя. Його прийняття матиме позитивний соціальний ефект, однак потребує уточнення окремих формулювань для забезпечення однозначного застосування норм на практиці.

У провадженні ОП КЦС у складі ВС перебуває на розгляді справа № 752/3051/25, провадження 61-12120сво25 про стягнення заборгованості за спожиті житлово-комунальні послуги з урахуванням індексу інфляції та трьох процентів річних, нарахованих на суму заборгованості, яку передали на розгляд Великої Палати.

(Відступлення від правового висновку Верховного Суду, викладеного у постанові від 14 лютого 2024 року у справі №750/15121/21, щодо звільнення від сплати судового збору за подання апеляційної скарги особи – учасника бойових дій, яка є відповідачем у справі, предметом якої є позовна вимога про стягнення заборгованості за надані житлово-комунальні послуги зі споживача на користь надавача послуги.)

Зупинення вчинення виконавчих дій

Згідно з пунктом 1 частини першої статті 34 ЗУ «Про виконавче провадження», виконавець зупиняє вчинення виконавчих дій у разі проходження боржником строкової військової служби, військової служби за призовом осіб офіцерського складу, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, або якщо боржник проходить військову службу та виконує бойові завдання військової служби у бойовій обстановці чи в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, якщо згідно з умовами служби проведення виконавчих дій неможливе чи на прохання стягувача, який проходить таку військову службу.

Постанова КЦС ВС від 26 листопада 2025 року у справі № 466/10524/22

Помилковим є твердження апеляційного суду про те, що наступний етап примусового виконання рішення суду про стягнення боргу не вимагає особистої присутності боржника, оскільки виконавець зобов'язаний повідомити боржника про результати оцінки майна, тому, враховуючи те, що боржник перебуває на військовій службі, його участь у проведенні реалізації його майна на прилюдних торгах є обов'язковою. Крім того, боржник має право оскаржити в судовому порядку як результати проведеної оцінки арештованого майна, так і результати реалізації арештованого майна.

ЗАКОН УКРАЇНИ "Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин"

Зміни до ЗУ «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» спрямовані на вдосконалення правового регулювання статусу осіб, зниклих безвісти в умовах війни та інших кризових ситуацій.

Ключовою новацією є введення поняття «особливі обставини», що охоплює збройний конфлікт, воєнні дії, окупацію та надзвичайні ситуації. Це робить закон більш актуальним для сучасних умов.

Документ чітко визначає порядок набуття статусу зниклої особи через Єдиний реєстр і передбачає, що розшук не припиняється навіть у разі оголошення особи померлою, якщо її останки не знайдено.

Особлива увага приділяється правам родичів – вони отримують доступ до інформації про хід розшуку та право на соціальний захист.

Також запроваджується Уповноважений, який координує процес розшуку, та легалізується діяльність пошукових груп, у тому числі на окупованих територіях.

Отже, зміни є своєчасними, посилюють захист прав людини та підвищують ефективність державної системи розшуку зниклих осіб.

Чи можуть бути представниками в судовому процесі родичі безвісно відсутньої особи?

Справи про визнання особи безвісно відсутньою розглядаються в **окремому провадженні**.

Родичі можуть бути представниками в судовому процесі – але лише якщо вони призначені опікунами, згідно ст. 44 ЦК України:

- органом опіки та піклування або судом;
- тоді вони стають законними представниками.

На практиці найчастіше опікуном призначають саме дружину, чоловіка, батьків або дітей.

Зупинення провадження у справі у зв'язку з перебуванням сторони або третьої особи у складі ЗСУ

Проект Закону України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо підстав зупинення провадження у справі у зв'язку з перебуванням позивача у складі Збройних Сил України»

Запропонований проект змін до Цивільного процесуального кодексу України спрямований на уточнення та диференціацію підстав зупинення провадження у цивільних справах у зв'язку з проходженням стороною військової служби.

Чинна редакція статті 251 ЦПК України передбачає обов'язок суду зупиняти провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи у складі Збройних Сил України чи інших військових формувань, переведених на воєнний стан або залучених до проведення антитерористичної операції. Такий підхід має імперативний характер і не враховує конкретні обставини справи, зокрема можливість участі особи у процесі дистанційно або через представника.

Проектом пропонується доповнити статтю 252 ЦПК України новим пунктом, яким передбачити право суду (а не обов'язок) зупиняти провадження у справі у випадку перебування відповідної особи на військовій службі за умови наявності обставин, що об'єктивно перешкоджають розгляду справи.

Основними перевагами запропонованих змін є:

- забезпечення балансу між правом особи на доступ до правосуддя та принципом розумних строків розгляду справи;
- запобігання зловживанню процесуальними правами шляхом формального посилання на факт перебування у ЗСУ;
- надання суду можливості враховувати конкретні обставини, зокрема наявність представника або технічної можливості участі у судовому засіданні.

Водночас проект потребує додаткового уточнення щодо співвідношення імперативної норми статті 251 та нової диспозитивної норми статті 252, оскільки їх одночасне існування може створити колізію правозастосування. Зокрема, необхідно чітко визначити, у яких випадках застосовується обов'язкове зупинення провадження, а у яких — право суду на таке зупинення.

Зупинення провадження у справі у зв'язку з перебуванням сторони або третьої особи у складі ЗСУ

Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі від 12 листопада 2025 року № 754/947/22

При вирішенні питання про закінчення провадження у справі у зв'язку з перебуванням сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі ЗСУ суд повинен враховувати волевиявлення військовослужбовця.

Під час застосування правил пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України та аналогічних процесуальних норм права, визначених у пункті 3 частини першої статті 227 ГПК України та в пункті 5 частини першої статті 236 КАС України, судам потрібно виходити з такого:

- 1) з часу введення в Україні воєнного стану і до моменту його скасування чи припинення Збройні Сили України та інші утворені відповідно до закону військові формування потрібно вважати такими, що «переведені на воєнний стан»;
- 2) упродовж дії воєнного стану в Україні та проведення загальної мобілізації належними для застосування судом згаданих вище норм процесуального права є докази (військовий квиток, накази командира військової частини тощо), що містять інформацію про те, що військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору) перебуває на військовій службі;
- 3) якщо військовослужбовець (сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору), права якого захищають положення пункту 2 частини першої статті 251 ЦПК України, висловив Постановою власну волю проти закінчення провадження у справі та прагнення продовжувати розгляд справи (особисто або через представника), суд має врахувати його волевиявлення та продовжити здійснювати судочинство у відповідному провадженні.

Оголошено військовослужбовця померлим (загиблим)

Зміни до проєкту Закону України «Про внесення змін до частини другої статті 46 Цивільного кодексу України щодо визначення строків оголошення судом померлою фізичної особи, яка пропала безвісти у зв'язку з воєнними діями, збройним конфліктом»

Ключова зміна полягає у конкретизації строку, після якого суд може оголосити особу померлою до спливу загального дворічного терміну. Якщо раніше раннє оголошення було можливим «не раніше шести місяців» загалом, то тепер цей строк прив'язується до моменту настання обставин, що створювали загрозу життю або дають підстави вважати загибель особи.

Таким чином, проєкт:

- уточнює юридичний момент відліку шестимісячного строку;
- підвищує правову визначеність у справах про осіб, зниклих під час війни;
- сприяє більш точному судовому встановленню факту ймовірної загибелі.

Загалом, запропоновані зміни мають позитивний характер, оскільки усувають неоднозначність чинної редакції та враховують реалії воєнного часу.

Оголошено військовослужбовця померлим (загиблим)

Постанова КЦС ВС від 16 квітня 2025 року у справі № 756/7364/24

Відсутність у заяві про визнання особи безвісно відсутньою мети, для якої необхідно визнати особу безвісно відсутньою, не є підставою для закриття провадження у справі за ст. 306 ЦПК України. У такому випадку суд має залишити заяву без руху для усунення недоліків. Якщо заявник зазначає мету в заяві чи апеляційній скарзі, суд повинен розглянути справу по суті та перевірити обґрунтованість цієї мети.

Постанова КЦС ВС від 9 квітня 2025 року у справі № 710/1160/24.

Розгляд справи про визнання фізичної особи безвісно відсутньою проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних. Розгляд такої категорії справ одноособово суддею свідчить про вирішення справи неповноважним складом суду, що є порушенням вимог процесуального закону

Постанова ВС від 08 жовтня 2025 року у справі № 357/9150/24

За відсутності достовірних доказів смерті особи, коли наявні лише припущення про факт смерті фізичної особи у зв'язку з воєнними діями, належним способом захисту є звернення до суду із заявою про оголошення особи померлою, а не про встановлення факту смерті. Встановлення факту смерті можливе лише за наявності незаперечних доказів, які достовірно свідчать про смерть особи у точно визначений час та за конкретних обставин.

Оголошено військовослужбовця померлим (загиблим)

Постанова ВС від 24 грудня 2025 року у справі № 205/16123/24

Оголошення фізичної особи померлою потребує наявності належних та допустимих доказів для встановлення обставин, які дозволяють суду зробити вірогідне припущення про її смерть. За відсутності безумовних доказів або наявності суперечностей у матеріалах справи оголошення особи померлою є неможливим. Для осіб, які пропали безвісти у зв'язку з воєнними діями, застосовуються спеціальні строки – два роки після закінчення воєнних дій або шість місяців за особливих обставин справи.

Постанова КЦС ВС від 18 лютого 2026 року у справі № 759/22513/24

Якщо територія ймовірної загибелі військовослужбовця була спочатку зоною активних бойових дій, а потім окупована, строк для оголошення особи померлою відраховується від дня закінчення активних бойових дій за наявності достатніх підстав вважати особу загиблою.

Постанова КЦС ВС від 18 березня 2026 року у справі № 940/517/25

Регулярні обміни військовополоненими підтверджують, що особи, які вважалися безвісти зниклими або загиблими, можуть бути звільненими з полону через значний проміжок часу. Зокрема, широкий суспільний резонанс отримала ситуація, коли військовослужбовець ОСОБА_13, якого у 2022 році визнано загиблим, а у 2023 році після проведення ДНК-експертизи - поховано, під час останнього обміну військовополоненими 05 лютого 2026 році повернувся в Україну живим.

Застосування законодавчих пільг до кредитних зобов'язань військовослужбовців

Постанова ВП ВС від 26 серпня 2020 року у справі № 813/402/17

Вирішуючи питання щодо меж дії особливого періоду в розумінні Закону «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що за змістом наведених вище визначень, навіть за невведення у країні воєнного стану, особливий період, початок якого пов'язаний з моментом оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової чи прихованої), хоч і охоплює час мобілізації, однак не може вважатися закінченим лише зі спливом строку, протягом якого підлягали виконанню визначені у відповідному рішенні про мобілізацію заходи.

Постанова КЦС ВС від 12 травня 2022 року у справі № 336/512/18

Верховний Суд встановив, що між сторонами фактично існували кредитні правовідносини, позивач є військовослужбовцем і має право на пільги та на спірні правовідносини поширюється дія пункту 15 статті 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Суд зазначив, що проценти за користування кредитом у період особливого періоду **не підлягають нарахуванню** а вимога про внесення змін до договору для застосування пільг є **помилковою**.

Постанова ВС від 22 листопада 2023 року у справі № 426/4264/19

Немобілізовані позичальники-учасники бойових дій не звільняються від нарахування штрафів, пені та процентів за користування кредитом.

Пільги військовослужбовцям та членам їх сімей

Питання соціального та правового захисту військовослужбовців в Україні регулюється Законом України «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей». Однією з ключових гарантій є звільнення військовослужбовців від фінансових санкцій під час проходження служби в особливий період.

З 2014 року законодавство передбачило, що на період мобілізації або особливого періоду військовослужбовцям, резервістам і військовозобов'язаним не нараховуються штрафи, пеня та проценти за кредитами і іншими зобов'язаннями. Це стало важливою гарантією фінансового захисту під час виконання військового обов'язку.

Подальші зміни до законодавства уточнювали та розширювали цю норму. Зокрема, у 2021–2024 роках було деталізовано категорії осіб, які підпадають під дію пільг, а також умови їх застосування. Водночас було встановлено винятки, зокрема щодо окремих кредитів, пов'язаних із придбанням житла або автомобіля.

Окремо підкреслюється, що ці норми застосовуються з урахуванням принципу зворотної дії закону у часі, що має значення під час розгляду судових спорів щодо кредитної заборгованості військовослужбовців.

Таким чином, сучасне законодавство України спрямоване на забезпечення фінансового захисту військовослужбовців та їхніх сімей, водночас намагаючись балансувати інтереси кредиторів і держави. Це є важливою складовою соціальної підтримки осіб, які беруть участь у захисті незалежності та територіальної цілісності України.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!